

การศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างพื้นที่ทางจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง และคัมภีร์ซานไห่จิง*

A COMPARATIVE STUDY OF COSMOLOGICAL SPATIAL STRUCTURES IN TRAIBHUM PHRA RUANG AND SHAN HAI JING

สุชนา หลงเจริญ, นภัสรณ์ เหลืองศักดิ์ศรี*

Suchana Longjaroen, Napatsorn Luengsak Sri*

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา พระนครศรีอยุธยา ประเทศไทย

Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University, Phranakhon Si Ayutthaya, Thailand

*Corresponding author E-mail: lnapatsorn@aru.ac.th

*Tel: 084-131-5493

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาโครงสร้างพื้นที่ทางจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ซานไห่จิง 2) เปรียบเทียบโครงสร้างพื้นที่ทางจักรวาลวิทยาระหว่างไตรภูมิพระร่วงกับคัมภีร์ซานไห่จิง 3) เปรียบเทียบลักษณะการจัดระเบียบพื้นที่ ตามความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบวรรณกรรม โดยใช้กรอบแนวคิดมานุษยวิทยา ศาสนา และภูมิศาสตร์จินตภาพ ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ซานไห่จิง และวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิ ทำการสรุปผลเปรียบเทียบผ่าน 3 ประเด็น คือ 1) โครงสร้างและมิติทางกายภาพของพื้นที่จักรวาลวิทยา 2) กลไกการจัดระเบียบพื้นที่ตามระบบความเชื่อและคุณค่าทางสังคม และ 3) นัยเชิงอุดมการณ์และโครงสร้างอำนาจที่แฝงอยู่ในพื้นที่ ผลการวิจัยพบว่า 1) ไตรภูมิพระร่วงนำเสนอพื้นที่แนวดิ่งที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงนำเสนอพื้นที่แนวนอนที่แผ่จากภูมิศาสตร์จริงตรงศูนย์กลางไปสู่พื้นที่ปริมปรา 2) ไตรภูมิพระร่วงจัดภพภูมิผูกตำแหน่งพื้นที่เข้ากับสภาวะทางจิตและระดับบุญบารมี ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงจัดวางแบบขยายจากเขตภูมิประเทศและทรัพยากรที่มนุษย์คุ้นเคยไปสู่พื้นที่ห่างไกลเหนือธรรมชาติ สะท้อนวิธีที่มนุษย์โบราณใช้ทำความเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแปลกใหม่ 3) ไตรภูมิพระร่วงจัดวางพื้นที่แบบ “แกนแนวดิ่งเชิงจริยธรรม” สถาปนาความชอบธรรมทางการเมืองของชนชั้นผู้ปกครองผ่านสภาวะธรรมราชา ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงจัดวางแบบ “แกนแนวนอนเชิงขอบเขตความรู้” จาก “ศูนย์กลางทางวัฒนธรรม” ออกจาก “ความเป็นอื่น” เพื่อให้ผู้ปกครองอ้างสิทธิ์และความชอบธรรมในการปกครองผ่านพิธีกรรมและการครอบครองความรู้ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว

คำสำคัญ: ไตรภูมิพระร่วง, คัมภีร์ซานไห่จิง, จักรวาลวิทยา, โครงสร้างพื้นที่

Abstract

This research article aims to: 1) examine the cosmological spatial structures in Traibhum Phra Ruang and the Shan Hai Jing; 2) compare the cosmological spatial structures between the two texts; and 3) compare the characteristics of spatial organization based on socio-cultural meanings presented in both works. Employing a qualitative research methodology via

comparative literary analysis, this study utilizes conceptual frameworks from anthropology, religion, and imaginative geography. Primary data were analyzed from Traibhum Phra Ruang and the Shan Hai Jing, alongside secondary data. The comparative findings are synthesized into three main aspects: 1) the structural and physical dimensions of the cosmological spaces; 2) the mechanisms of spatial organization based on belief systems and social values; and 3) the ideological implications and power structures embedded within these spaces. The results reveal that: 1) Traibhum Phra Ruang presents a vertical spatial framework centered around Mount Meru, whereas the Shan Hai Jing presents a horizontal spatial framework extending from a real center of geography to mythological realms; 2) Traibhum Phra Ruang assigns realms by linking spatial positions to mental states and levels of merit, whereas the Shan Hai Jing expands outward from familiar landscapes and resources to remote, supernatural territories, reflecting how ancient humans sought to comprehend nature and the unfamiliar; and 3) Traibhum Phra Ruang structures space through an "ethical vertical axis," establishing the political legitimacy of rulers via the status of a righteous king (Dhammaraja), while the Shan Hai Jing structures space through a "boundary-of-knowledge horizontal axis" extending from a "cultural center" to "the other," enabling rulers to claim authority and legitimacy to govern through rituals and the mastery of such geographical knowledge.

Keywords: Traibhum Phra Ruang, Shan Hai Jing, Cosmology, Spatial Structure

บทนำ

มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมต่างพยายามทำความเข้าใจโลกที่ตนดำรงอยู่ รวมถึงสิ่งที่ยอยู่นอกเหนือประสบการณ์ที่สามารถอธิบายได้โดยตรง ความพยายามดังกล่าวปรากฏผ่านแนวคิดเรื่อง “จักรวาลวิทยา” ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบโลก ธรรมชาติ มนุษย์ และสิ่งเหนือธรรมชาติให้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ดังเช่นในมุมมองของมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมต่างพยายามทำความเข้าใจโลกที่ตนดำรงอยู่ รวมถึงสิ่งที่ยอยู่นอกเหนือประสบการณ์ที่สามารถอธิบายได้โดยตรง ความพยายามดังกล่าวปรากฏผ่านแนวคิดเรื่อง “จักรวาลวิทยา” ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบโลก ธรรมชาติ มนุษย์ และสิ่งเหนือธรรมชาติให้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ดังเช่นในมุมมองของ Durkheim É. การรับรู้โลกทางศาสนามีส่วนในการแบ่งแยกสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นพื้นที่หรือสถานะที่มีความหมายแตกต่างกัน (Durkheim, É., 1915) โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับสิ่งโลกียะ (Durkheim, É., 1915) แนวคิดดังกล่าวทำให้เห็นว่า “พื้นที่” ในระบบความเชื่อไม่ได้หมายถึงตำแหน่งทางภูมิศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวข้องกับความหมายและคุณค่าที่มนุษย์กำหนดให้แก่พื้นที่นั้นด้วย ลักษณะการสร้าง ความหมายให้แก่พื้นที่ปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมโบราณของเอเชียหลายเรื่อง โดยบทความนี้เลือกศึกษา “ไตรภูมิพระร่วง” และ “คัมภีร์ซานไห่จิง” จากการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ คณะผู้วิจัยพบข้อสังเกตสำคัญว่าแม้วรรณกรรมทั้งสองเรื่องจะมีความแตกต่างกันทั้งในมิติของยุคสมัย ศาสนา และประเภทของงานเขียน โดยไตรภูมิพระร่วง เป็นคัมภีร์จักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนา ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงเป็นตำราภูมิศาสตร์และตำนานโบราณ จึงอาจทำให้ที่ผ่านมามักมองข้ามระบบความคิดที่ซ่อนอยู่ในโครงสร้างพื้นที่ ซึ่งวรรณกรรมทั้งสองมีเกณฑ์ร่วมสำคัญคือการนำเสนอภาพของโลก มนุษย์ และสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านการจัดวางพื้นที่เหมือนกัน คณะผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวินิจฉัยเพื่อเปรียบเทียบวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง เพื่อชี้ให้เห็นว่าการจัดระเบียบพื้นที่มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อและโลกทัศน์ของแต่ละวัฒนธรรมอย่างไร ซึ่งการเปรียบเทียบวรรณกรรมไทย-จีนในลักษณะนี้ทำให้เห็นถึงแผนที่ทางความคิดและรากเหง้าทางปัญญาของแต่ละชนชาติ ทำให้เข้าใจวิถีคิด

ในการจัดระเบียบสังคมและอำนาจที่แตกต่างกัน อันจะช่วยสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรมในโลกร่วมสมัย ตลอดจนสอดคล้องกับมิติความสำคัญและการศึกษามรดกทางวัฒนธรรมในระดับสากล อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ พบว่า ในประเทศไทยยังไม่มีการศึกษาวรรณกรรมเปรียบเทียบเรื่องไตรภูมิพระร่วง และคัมภีร์ซานไห่จิงโดยตรง โดยการศึกษาที่ผ่านมามักเป็นการศึกษาไตรภูมิพระร่วงในบริบทอื่น เช่น ด้านการเมืองการปกครอง (ณิกษรสรรค์ เตศิริ และคณะ, 2564) หรือด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ และศาสนา (ณรงค์กรรณ์ รอดทรัพย์ และคณะ, 2557) ส่วนการศึกษาคัมภีร์ซานไห่จิงในประเทศไทยยังไม่แพร่หลายมากนัก และมักเป็นการศึกษาเฉพาะบริบท เช่น ภาพพจน์ของเทพสตรี (ไพรินทร์ ศรีสินทร, 2558) การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการเติมเต็มช่องว่างทางการศึกษาดังกล่าว

“ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “ไตรภูมิภูมิกถา” เป็นวรรณกรรมสำคัญสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระญาลิไทย) โดยเนื้อหาของเรื่องเกิดจากการรวบรวมและเรียบเรียงความรู้จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ ซึ่งวรรณกรรมชิ้นนี้มีอิทธิพลต่อความเชื่อและโลกทัศน์ของสังคมไทยในเวลาต่อมา โดยเฉพาะความคิดเกี่ยวกับกรรม บุญบาป ภพภูมิ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ (พระญาลิไทย, 2515) นอกจากมิติทางศาสนาแล้ว นักวิชาการบางส่วนยังเสนอให้พิจารณาไตรภูมิพระร่วงในมิติทางสังคมและการเมืองด้วย รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ เสนอว่า เนื้อหาของไตรภูมิพระร่วงมีนัยเกี่ยวกับการปกครองและการจัดระเบียบสังคม โดยเชื่อมโยงความเชื่อทางศาสนาเข้ากับแนวคิดเรื่องธรรมราชาและพระราชอำนาจ (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2554) ประเด็นดังกล่าวทำให้โครงสร้างจักรวาลในไตรภูมิพระร่วงสามารถนำมาพิจารณาได้มากกว่าการเป็นเพียงคำอธิบายเกี่ยวกับภพภูมิหลังความตาย เมื่อพิจารณาในด้านโครงสร้างพื้นที่ ไตรภูมิพระร่วงนำเสนอจักรวาลในลักษณะลำดับชั้นแนวดิ่ง โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางและเชื่อมโยงภพภูมิต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ภพภูมิที่อยู่สูงขึ้นสัมพันธ์กับความสุขและผลของกุศลกรรม ขณะที่ภพภูมิที่อยู่ต่ำลงสัมพันธ์กับความทุกข์และผลของอกุศลกรรม การจัดวางพื้นที่เช่นนี้จึงทำให้ “พื้นที่” มีความสัมพันธ์โดยตรงกับระบบคุณค่าทางจริยธรรม และเป็นประเด็นสำคัญสำหรับการวิเคราะห์โครงสร้างจักรวาลวิทยาของไตรภูมิพระร่วง

คัมภีร์ซานไห่จิงมีประวัติการรวบรวมและเรียบเรียงที่ยาวนาน ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเกี่ยวกับผู้แต่ง เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยคำบรรยายภูเขา แม่น้ำ พืช สัตว์ แร่ธาตุ ขนเผ่า และสิ่งมีชีวิตเหนือธรรมชาติ ตลอดจนเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับเทพปกรณัมและกำเนิดดินแดน (ขุน เจียนคุณ, 2560) สะท้อนทั้งความรู้เกี่ยวกับภูมิประเทศและความเชื่อของผู้คนในโลกโบราณ เมื่อพิจารณาในด้านพื้นที่ คัมภีร์ซานไห่จิงมีการบรรยายสถานที่ผ่านทิศทาง ระยะทาง และลักษณะของทรัพยากรอย่างละเอียด โดยเฉพาะเนื้อหาในส่วนซานจิง (山经) ซึ่งกล่าวถึงภูเขา สัตว์ พืช และแร่ธาตุที่พบในพื้นที่ต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น การบรรยายเส้นทางจากภูเขานึงไปยังอีกภูเขานึง พร้อมระบุระยะทางและสิ่งที่พบในแต่ละพื้นที่ ลักษณะการบันทึกเช่นนี้ทำให้พื้นที่ในคัมภีร์ซานไห่จิงมีลักษณะเป็นพื้นที่ที่สามารถสำรวจและจำแนกได้

ในขณะเดียวกัน เมื่อเนื้อหาเคลื่อนไปสู่ส่วนไห่จิง (海经) และต้าฮวงจิง (大荒经) การบรรยายกลับปรากฏเรื่องขนเผ่าที่มีลักษณะแปลกประหลาด สิ่งมีชีวิตเหนือธรรมชาติ เทพเจ้า และเรื่องเล่าปรัมปรามากขึ้น พื้นที่จึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงสถานที่ทางภูมิศาสตร์ แต่ยังเป็นพื้นที่ที่แห่งจินตนาการเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่นอกขอบเขตประสบการณ์ของมนุษย์ ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นความแตกต่างเบื้องต้นระหว่างคัมภีร์ซานไห่จิงกับไตรภูมิพระร่วง กล่าวคือไตรภูมิพระร่วงเน้นการจัดลำดับพื้นที่ตามระดับของกรรมและสภาวะทางศีลธรรม ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงนำเสนอความแตกต่างของพื้นที่ผ่านระยะทาง ภูมิประเทศ สิ่งมีชีวิต และเรื่องเล่าที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่ ความแตกต่างนี้เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการนำวรรณกรรมทั้งสองเรื่องมาเปรียบเทียบกัน การศึกษานี้จึงจะช่วยให้เข้าใจว่าการจัดวางพื้นที่สัมพันธ์กับระบบความคิดและการสร้างความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร อันเป็นแนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้ในการศึกษาวรรณกรรมโบราณและวรรณกรรมเปรียบเทียบเรื่องอื่นได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างพื้นที่ทางจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ชานไห้จิง
2. เพื่อเปรียบเทียบโครงสร้างพื้นที่ทางจักรวาลวิทยาระหว่างไตรภูมิพระร่วงกับคัมภีร์ชานไห้จิง
3. เพื่อเปรียบเทียบลักษณะการจัดระเบียบพื้นที่ ตามความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบวรรณกรรม โดยใช้กรอบแนวคิดมานุษยวิทยา ศาสนา และภูมิศาสตร์จินตภาพผ่านการวิเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลเอกสาร โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ

คณะผู้วิจัยศึกษาจากวรรณกรรมสำคัญ 2 เรื่อง คือ 1) “ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “ไตรภูมิถา” ฉบับปีพุทธศักราช 2515 เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างพื้นที่เชิงจริยธรรมแนวดิ่ง และ 2) “คัมภีร์ชานไห้จิง” ฉบับแปลภาษาไทย โดย สุธิมา กฤตย์ธนะวัต เพื่อวิเคราะห์แบบจำลองจักรวาลแนวนอนและสารานุกรมสรรพชีวิต

2. การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ

คณะผู้วิจัยทำการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อสนับสนุนข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ บริบททางสังคม และแนวคิดของนักวิชาการที่มีต่อวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง

3. วิเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัย

คณะผู้วิจัยนำข้อมูลจากเอกสารที่รวบรวมได้นำมาจำแนกตามประเด็นที่ศึกษา จากนั้นวิเคราะห์และเปรียบเทียบลักษณะการจัดวางพื้นที่ ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับมนุษย์และสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง โดยนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) โครงสร้างและมิติทางกายภาพของพื้นที่จักรวาลวิทยา 2) กลไกการจัดระเบียบพื้นที่ตามระบบความเชื่อและคุณค่าทางสังคม และ 3) นัยเชิงอุดมการณ์และโครงสร้างอำนาจที่แฝงอยู่ในพื้นที่

ผลการวิจัย

1. โครงสร้างและมิติทางกายภาพของพื้นที่จักรวาลวิทยา

1.1 โครงสร้างแนวดิ่งในไตรภูมิพระร่วง

วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงกำหนดให้เขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล (Axis Mundi) คำว่า “แกนกลางของจักรวาล” ในบริบทนี้ ไม่ได้หมายถึงแกนโลกทางวิทยาศาสตร์ แต่หมายถึงสัญลักษณ์ทางจักรวาลวิทยาที่ทำหน้าที่จัดระเบียบความโกลาหล ไร้ทิศทาง ไร้ระเบียบให้กลายเป็นระบบ แกนกลางนี้ทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมโยงมิติต่าง ๆ ระหว่างสวรรค์ มนุษย์ และนรก เข้าไว้ด้วยกัน ก่อให้เกิดเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งพื้นที่นี้จะซ้อนทับและดำรงอยู่ร่วมกับ “พื้นที่โลกียะ” ในโลกมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์

ในไตรภูมิพระร่วง เขาพระสุเมรุปรากฏความสำคัญในฐานะแกนกลางจักรวาลอย่างชัดเจน โดยเขาพระสุเมรุจะทำหน้าที่เป็นแกนหลักในแนวดิ่งที่เชื่อมประสานโลกต่าง ๆ ฐานของเขาพระสุเมรุยังลึกลงไปใต้ผืนดินเชื่อมต่อกับนรกเบื้องล่าง โอบล้อมด้วยเทือกเขาสัตตบริภัณฑ์ 7 ชั้น และมหานทีสัพันดรสลบเป็นวงกลมซ้อนชั้น ก่อนจะปิดล้อมขอบนอกสุดด้วยกำแพงเขาจักรวาล โดยมีทวีปทั้งสี่รวมถึงชมพูทวีป (โลกมนุษย์) ตั้งอยู่รอบนอก ส่วนเบื้องบนเหนือยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และทอดตัวสูงขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นรูปพรหมและสวรรค์ชั้นสูงสุดคืออรูปพรหม

โครงสร้างแนวดิ่งดังกล่าวทำให้เห็นว่าเขาพระสุเมรุไม่ได้เป็นเพียงภูเขาในเชิงภูมิศาสตร์ แต่เป็น “หมุดระเบียบจักรวาล” ที่สร้างระบบลำดับชั้นทางพื้นที่ โดยกำหนดให้ระดับความสูง-ต่ำทางกายภาพ เปลี่ยนไปตามระดับความประณีตทางจิตวิญญาณ—ยิ่งยกระดับสูงขึ้นตามแกนเขาพระสุเมรุ พื้นที่นั้นยังมีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นสุข ในทางกลับกันยิ่งดิ่งลึกลงไปใต้ฐานเขาพระสุเมรุ พื้นที่นั้นยิ่งเต็มไปด้วยบทลงโทษและความทุกข์ทรมาน เขาพระสุเมรุจึงเป็นแกนกลางที่เปลี่ยนจักรวาลอันแนวนราบให้กลายเป็นโครงสร้างแนวดิ่งที่มีระเบียบและทรงความหมายทางศาสนาอย่างสมบูรณ์

1.2 โครงสร้างแนวนราบแบบวงซ้อนศูนย์กลางและลักษณะภูมิประเทศในคัมภีร์ซานไห่จิง

ปรากฏการจัดวางพื้นที่ในแนวนราบ โดยสร้าง “แผนที่ทางความคิด” ที่จัดสรรพื้นที่และสร้างลำดับชั้นของจักรวาลผ่านแบบ “วงซ้อนศูนย์กลาง” ขยายขอบเขตจากภายในออกสู่ภายนอก เพื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดระดับความเป็นระเบียบทางวัฒนธรรม และจัดลำดับชั้นทางสังคมของคนโบราณ เพื่อสร้างแผนที่ความคิดทางภูมิศาสตร์การเมืองที่ใช้ความเชื่อและจินตนาการเชิงพื้นที่มารับรองความชอบธรรมในการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและการปกครองแผ่นดินแบบเอกภาพของจีนโบราณ ซึ่งตรงกับ 叶舒宪 (เยี่ยชูเซี่ยน) ที่เสนอความคิดไว้ว่าแผนที่ในคัมภีร์ซานไห่จิงแบ่งออกเป็น ห้าทิศ (เหนือ ใต้ ตะวันออก ตะวันตก และตรงกลาง) โดยมีพื้นที่ชั้นใน แล้วขยายออกไปยังพื้นที่ชั้นนอก และพื้นที่ชายขอบ (Ye, S. X., 1999) สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดที่มองว่าอารยธรรมจีนเป็นศูนย์กลาง นำความแปลกแยกของชนกลุ่มอื่นหรือดินแดนอื่นเข้ามา รวมอยู่ในระบบโครงสร้างเดียวกัน เพื่อเปลี่ยนความหลากหลายกระจายตัว ให้กลายมาสงบอยู่ใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว โดยพื้นที่ในคัมภีร์ซานไห่จิงจะแบ่งเป็นลำดับชั้น ดังนี้

1.2.1 พื้นที่ชั้นใน (ซานจิง - 山经) ศูนย์กลางแห่งระเบียบ อารยธรรมและมนุษย์

พื้นที่ชั้นในเปรียบเสมือนแกนกลางทางภูมิศาสตร์ที่อิงอยู่กับอารยธรรมจงหยวน (中原) มีระบบความรู้ทางกายภาพที่เป็นระเบียบ บันทึกระยะทาง พิกัด และทรัพยากร เช่น ทองคำ หยก พืชพรรณ หรือสัตว์อัศจรรย์ต่าง ๆ เอาไว้ชัดเจน ดังที่ปรากฏในหนานซานจิง (ภูเขาใต้) ว่า “ภูเขาลูกแรกของเทือกเขานานซานคือภูเขาเซวี่ยนซาน และภูเขาลูกแรกของเซวี่ยนซานคือภูเขาเจาเหยา เมื่อเดินทางไปทางตะวันออกจากภูเขาเจาเหยา 300 ลี้ จะพบภูเขาถั่งถั่ง ที่นั่นมีต้นไม้เพลิงอยู่มาก มีวานรเผือกจำนวนมาก มีผลึกแก้วและทองคำอยู่มาก เมื่อไปทางตะวันออกอีก 380 ลี้ จะพบภูเขาหยวนอี ภายในภูเขานั้นมีสัตว์ประหลาดอยู่มาก ในน้ำมีปลาประหลาดอยู่มาก ทั้งยังมีหยกขาวและงูทองขาวอยู่มาก ขึ้นไปไม่ได้”

ในพื้นที่ใจกลางนี้ สรรพสิ่งและธรรมชาติยังมีความใกล้ชิดและเกี่ยวข้องกับสถานะของมนุษย์ มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีอารยธรรมภายใต้จารีต มีระบบพิธีกรรมเช่นไหว้เทพต่าง ๆ สะท้อนระเบียบทางศีลธรรม อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมนุษย์ในพื้นที่ศูนย์กลางยังคงมีความคาดหวัง ความหวาดกลัว และความไม่เข้าใจต่อสาเหตุของภัยพิบัติหรือสิ่งไม่ดี ตัวแทนอย่าง “สัตว์ดี” ที่นำมาใช้ทำยา หรือนกมงคลอย่าง “นกหลวน” (鸾鸟) และ “นกเฟิงหวง” (凤凰) จึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมืออธิบายและเป็นลางบอกเหตุความศักดิ์สิทธิ์มงคลหรืออัปมงคลเพื่อตอบสนองจิตวิทยาของมนุษย์

1.2.2 พื้นที่ชั้นนอก ดินแดนแห่งความเป็นอื่น

ในส่วนของพื้นที่ชั้นนอก (ไห่จิง - 海经 และ ต้าฮวงจิง - 大荒经) พื้นที่ชั้นนอกนี้จะถูกเปลี่ยนสถานะไปสู่เขตชายขอบที่เป็นอื่น ซึ่งในวรรณกรรมจีนโบราณ ภายใต้การควบคุมของอุดมการณ์ขงจื๊อมักเลือกใช้คำอย่าง “รกร้าง” (荒) “ประหลาด” (怪) และ “ต่าง” (异) เพื่อเรียกชื่อพื้นที่และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่นอกขอบเขตอำนาจการปกครองและการอบรมสั่งสอนของกษัตริย์ (Ye, S. X., 2000) ซึ่งมีความสอดคล้องว่า ในวรรณกรรมเรื่องนี้พื้นที่ทะเลนอก (ไห่จิง) เต็มไปด้วยผู้คนเผ่าแปลก ๆ พืชพันธุ์ อนุษย์เหนือธรรมชาติ มีความเกี่ยวพันกับเทพนิยายปรัมปรา เช่น เมืองก้วนชยง (贯胸国) เมืองที่ผู้คนมีรูที่หน้าอก เวลาเดินทางจะใช้ไม้ไผ่มาเสียบทะลุหน้าอกแล้วแบกหามกันไป เมืองตีเหริน (氏人国) ที่มีรูปร่างท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นปลา

ไว้เท่า ซึ่งเชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจาก เทียนตี้ หรือพิชพรรณประหลาด เช่น ต้นชานจู ที่เล่ากันว่าเกิดจากพระเจ้าหวางทำไข่มุกดำหล่นหายขณะเสด็จไปคุณหลุน การสร้างให้ผู้คนมีความบกพร่องทางเรือนร่างหรือเป็นสัตว์ร้าย ถือเป็นการตีตรา “ความเป็นอื่น” เพื่อแสดงถึงการไร้ซึ่งจาริตและวัฒนธรรมแบบจงหยวน

1.2.3 พื้นที่ชายขอบ (ต้าฮวงจิง)

“ต้าฮวง” (大荒) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่แยกออกจากความจริง พื้นที่ในส่วนชายขอบนี้คือพื้นที่อันห่างไกลเกินกว่าที่มนุษย์จะก้าวเข้าไปได้ เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า สภาวะเหนือธรรมชาติ และการกำเนิดของแผ่นดินจีน เช่น ซีเหอ (羲和) สตรีผู้เป็นเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ในยุคแรก เทพชวี (嘘) ผู้ดูแลการโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ภูเขาบูโจว (不周山) ที่เกิดขึ้นจากคิระระหว่างจวนชวีกับกังกง เทพเจ้าหนี่ววา (女娲) เทพธิดาผู้ให้กำเนิดมนุษย์ หรือ กุ่นผู้กำจัดภัยน้ำ จนทำให้เกิดแผ่นดินจีนขึ้นในภายหลัง เป็นต้น การทำให้พื้นที่ชายขอบมีสภาวะเหนือธรรมชาติก็เพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้แยกออกจากความเป็นจริงของโลก การใส่เรื่องราวเหนือธรรมชาติเข้าไปในพื้นที่ชายขอบเช่นนี้ คือการแยก “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ออกจากโลกความจริงอย่างชัดเจน ซึ่ง 叶舒宪 (เยี่ยชูเซี่ยน) มองว่า การแยกพื้นที่แบบนี้เกิดจากความจริงที่ว่า ดินแดนแถบนี้มีสิ่งพิสดารเกินกว่าความรู้ของคนยุคนั้นจะเข้าใจได้ เมื่ออธิบายไม่ได้ จึงจัดให้อยู่ในมิติของความศักดิ์สิทธิ์ผ่านตำนานต่าง ๆ แทน ซึ่งในแง่หนึ่ง เรื่องเล่าเหล่านี้ก็ช่วยกระตุ้นให้คนโบราณเกิดความกลัวที่จะออกไปบุกเบิกและเผชิญหน้ากับธรรมชาติ (Ye, S. X., 2000)

อย่างไรก็ตาม 王子今 (หวางจื่อจิน) ได้ตั้งข้อสังเกตต่างออกไป โดยมองว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในต้าฮวงจิงเป็นเหมือน “พื้นที่ทางจิตวิทยา” ของกลุ่มคนที่ต้องการทำลายจาริตขงจื้อเนื่องจากตามหลักขงจื้อมักเน้นเรื่องระเบียบสังคมมนุษย์และหลีกเลี่ยงการพูดถึงเรื่องอภินิหาร (Wang, Z. J., 2004) การสร้างพื้นที่ชายขอบให้เต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และอยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ปกติ จึงกลายเป็นการเปิดพื้นที่ทางความคิดเพื่อตั้งคำถามและปลดปล่อยตัวเองออกจากกรอบศีลธรรมที่เข้มงวดของศูนย์กลางอำนาจไปในตัว

1.3 การเปรียบเทียบโครงสร้างมิติพื้นที่ทางกายภาพ

ตารางที่ 1 แสดงโครงสร้างพื้นที่: แนวตั้งตามกฎธรรมและแนวนอนตามอารยธรรม

ประเด็นเปรียบเทียบ	ไตรภูมิพระร่วง	คัมภีร์ซานไห่จิง
รูปแบบพื้นที่และแกนกลาง	แนวตั้ง โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนหลัก เชื่อมต่อจักรวาลทั้งสวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก	แนวนอน มีพื้นที่เป็นวงซ้อนศูนย์กลาง โดยมีพื้นที่ใจกลางเป็นศูนย์กลางอารยธรรม แล้วขยายออกสู่พื้นที่รอบนอก
การจัดคุณค่าของพื้นที่	แปรผันตามบาป-บุญ ความดี-ความชั่ว	แปรผันตามระดับอารยธรรมและความเป็นศูนย์กลาง
การจัดลำดับชั้น	วัดระดับจากความสูง-ต่ำของศีลธรรม	วัดระดับจากระยะห่างจากศูนย์กลาง ระยะทางยิ่งห่าง อารยธรรมยิ่งต่ำ

การเปรียบเทียบระหว่างไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ซานไห่จิงสะท้อนให้เห็นความแตกต่างใน 3 ประเด็นหลัก โดยด้านรูปแบบพื้นที่และแกนกลาง ไตรภูมิพระร่วงเป็นแนวตั้ง มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนหลักเชื่อมต่อจักรวาลทั้งสวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงเป็นแนวนอน มีพื้นที่เป็นวงซ้อนศูนย์กลาง โดยมีพื้นที่ใจกลางเป็นศูนย์กลางอารยธรรมแล้วขยายออกสู่พื้นที่รอบนอก ด้านการจัดคุณค่าของพื้นที่ ไตรภูมิพระร่วงแปรผันตามบาป-บุญ ความดี-ความชั่ว ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงแปรผันตามระดับอารยธรรมและความเป็นศูนย์กลาง และด้านการจัดลำดับชั้น ไตรภูมิพระร่วงวัดระดับจากความสูง-ต่ำของศีลธรรม ในขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงวัดระดับจากระยะห่างจากศูนย์กลาง ซึ่งระยะทางยิ่งห่าง อารยธรรมยิ่งต่ำ

2. กลไกการจัดระเบียบพื้นที่ตามระบบความเชื่อและคุณค่าทางสังคม

2.1 การผูกติดภพภูมิกับกฎแห่งกรรมและสรีรวิทยาประชากรในไตรภูมิพระร่วง

ในไตรภูมิพระร่วง โครงสร้างกายภาพแนวตั้งของเขาวพระสุเมรุไม่ได้เป็นเพียงภูมิศาสตร์สมมติ หากแต่ถูกนำมาใช้เป็นผลกรรมที่เชื่อมโยงระดับความสูง-ต่ำของพื้นที่เข้ากับกฎแห่งกรรมไว้อย่างแนบแน่น ญัตติ คัลยสุวรรณได้กล่าวไว้ว่า จักรวาลวิทยาในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้จัดแบ่งสภาวะชีวิตและภพภูมิออกเป็น 3 ภูมิหลัก ได้แก่ กามภูมิ 11 (แบ่งเป็นอบายภูมิ 4 และสุคติภูมิ 7), รูปภูมิ 16 (ดินแดนของพรหมผู้มีรูป) และ อรูปภูมิ 4 (ดินแดนของพรหมผู้ไร้รูป คงเหลือเพียงจิต) (ญัตติ คัลยสุวรรณ, 2564) โดยมีระดับความสูงของแต่ละชั้นภูมิ เป็นตรรกะชีวิตสภาวะจิตและความบริสุทธิ์ทางศีลธรรมของผู้อยู่อาศัย

ผลกระทบในแนวดิ่งนี้ทำงานผ่านลักษณะทางกายภาพของประชากรในแต่ละภพภูมิ กล่าวคือ รูปร่างหน้าตาภายนอก ความสวยงาม ระดับความสุข-ทุกข์ของสรรพสัตว์ ไม่ได้เกิดขึ้นจากวิวัฒนาการทางชีววิทยา แต่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากวิบากกรรมที่ตนได้กระทำไว้ เมื่อมนุษย์สิ้นอายุขัย วิญญาณจะลงรับการพิพากษา และหากกระทำกุศลกรรมไว้ก็จะถูกส่งไปชดใช้กรรมในนรกชั้นต่าง ๆ เบื้องล่าง โดยหากคำนวณจากนรกที่ปรากฏอยู่ในนรกภูมิที่จะแบ่งออกเป็นมหานรกหรือนรกใหญ่ 8 ชุม แต่ละชุมใหญ่จะแตกแขนงออกเป็นนรกบ่าวและนรกย้อย อย่างละ 16 ชุม จะมีขุนนกรวมทั้งสิ้น 456 ชุม (พระญาณโทย, 2515) โดยโทษทัณฑ์ในมหานรกจะเรียงลำดับความหนักเบาจากกรรมระดับหยาบไปสู่บาปชั้นร้ายแรงที่สุดตามข้อห้ามทางสังคมในยุคนั้น เช่น นรกชั้นต้น ๆ จะเป็นบทลงโทษของผู้ที่ทรามานสัตว์ ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต จิตใจหยาบช้า คดโกง หรือไร้ศีลธรรม ไปจนถึงชุมลึกที่สุดคือ อเวจีมหานรก ซึ่งรองรับผู้กระทำอนันตริยกรรม 5 ประการ อันได้แก่ การฆ่ามารดา การฆ่าบิดา การฆ่าพระอรหันต์ การทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงหือพระโลหิต และการยุยงให้สังฆแตกแยก บุคคลเหล่านี้จะต้องตกตงดลงสถิตในชุมลึกที่สุด ได้รับการทรมานอันน่าหวาดกลัวเป็นเวลานานถึง 1 กัลป์ ซึ่งเป็นห้วงเวลาอันยาวนานที่ไม่สามารถประเมินนับเป็นวัน เดือน หรือปีได้ในส่วนของผู้ที่ไปเกิดในเปรตวิสัยภูมิ ซึ่งเป็นผู้ที่ใช้กรรมในมหานรกจนเหลือเป็นเศษกรรม สภาพความน่าหวาดกลัวและความทุกข์ทรมานที่เปรตได้รับจะสัมพันธ์โดยตรงกับพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางศีลธรรมที่สังคมปฏิเสธ ดังเช่น เปรตที่อยู่เปรตภูมิในไตรภูมิพระร่วง หน้า 50 ที่ได้ระบุถึงถึง “เปรตปากเน่า ปากหนอน” ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาตางงามแต่ปากส่งกลิ่นเหม็นและมีหนอนเกาะกินอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากยามเป็นมนุษย์ได้รักษาศีลและศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทว่ากลับสร้างวจีทุจริตด้วยการด่าว่าพระสงฆ์ (พระญาณโทย, 2515) รูปลักษณ์ของเปรตชนิดนี้จึงสอดคล้องกับบาปอย่างเด่นชัด กล่าวคือ กายภายนอกงดงามตามบุญ แต่ปากที่พุดย้ายกลับเน่าเหม็นน่ารังเกียจเพื่อเป็นภาพสะท้อนโทษทัณฑ์และเตือนสติมิให้ผู้คนสร้างวจีทุจริต หรือกล่าวถึงเปรตหญิงทำแท้งที่ปรากฏในหน้า 51 ว่า มีร่างกายผอมโซ ปราศจากเสื้อผ้า ส่งกลิ่นเหม็น และเมื่อหิวโหยจะคลอดทวารออกมาแล้วฉีกเคี้ยวกิน (พระญาณโทย, 2515) ซึ่งสะท้อนโทษทัณฑ์ของผู้หญิงที่กระทำบาปด้วยการทำแท้งหรือฆ่าทารกอย่างเป็นรูปธรรม

ในทางกลับกัน บุคคลผู้กระทำกุศลกรรมจะถูกยกระดับจิตวิญญาณขึ้นด้วยบุญ ศีล ภาวนา และบารมี ประชากรในสุคติภูมิจะปรากฏสรีระเป็นกายทิพย์ ร่างกายมีความสว่างไสว ปราศจากความเจ็บปวด ความแก่ และสิ่งปฏิกูล ได้เสพสุขและเสวยทิพย์สมบัติบนสวรรค์ชั้นต่าง ๆ โดยมีรัศมีกายและทิพย์สมบัติแปรผันตามระดับบุญบารมีที่ได้สั่งสมมา ยิ่งสั่งสมกุศลกรรมประณีตมากขึ้นเพียงใด สภาวะชีวิตและรูปร่างก็จะยิ่งบริสุทธิ์ และยกระดับสูงขึ้นไปตามแกนแนวตั้ง จนกระทั่งจะจากรูปกายคงเหลือเพียงจิตอันประณีตในอรูปภูมิ

ดังนั้น สรีรวิทยาของประชากรในจักรวาลไตรภูมิพระร่วง จึงทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์วิทยาเชิงภาษา” ในแนวดิ่งที่เปลี่ยนนามธรรมอย่างเรื่องบาปบุญคุณโทษให้กลายเป็นภาพตัวตนทางกายภาพที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน ระดับความสูงของพื้นที่และรูปร่างของประชากรจึงเป็นสิ่งที่เดียวกัน นั่นคือผลลัพธ์เชิงตรรกะของกฎแห่งกรรมที่จัดระเบียบจักรวาลให้ดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับระเบียบทางศีลธรรมตามที่ สุริย ศิริพัฒน์ กล่าวไว้ว่า สัญลักษณ์วิทยาเชิงภาษานั้นไม่เกี่ยวข้องกับภาษาแต่สื่อถึงค่านิยม ความเชื่อบางอย่าง (สุริย ศิริพัฒน์, 2536)

2.2 อมนุษย์ สัตว์อัศจรรย์ และการตีตราความเป็นอื่นในคัมภีร์ซานไห่จิง

ในคัมภีร์ซานไห่จิง การบรรยายถึงประชากรในจักรวาลไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าเหนือจินตนาการ แต่ทำหน้าที่เป็นภาพแทนเชิง “ภาพลักษณ์วิทยา” ผ่านกลไกการสร้าง “ความเป็นอื่น” ทางสรีรวิทยา โดยพรรณนารูปร่างอันบิดเบี้ยวและพิสดารของมนุษย์หรือชนเผ่าต่างแดนในไห่จิง เช่น เผ่าเจาะอก สิ่งเทียมที่ใช้หัวนมเป็นตาและมีสะดือเป็นปาก ซึ่งเป็นการลดทอนมาตรฐานสรีระของมนุษย์ในพื้นที่รอบนอก หรือการลดทอนความเป็นมนุษย์ผ่านสรีระเชิงสัตว์ เช่น เมืองเฉวียนหรง (犬戎国) ที่ผู้ชายมีหัวเป็นสุนัข หรือเมืองตีเหริน (氏人国) ที่มีท่อนล่างเป็นปลา ไร้เท้า

จากการศึกษาของ 黄湘 (หวงเซียง) ที่ศึกษางานวิจัยของเยียซูเซี่ยนและเจิ้งไ้ซู่ เรื่อง การสืบค้นร่องรอยทางวัฒนธรรมในซานไห่จิง: ‘ภูมิศาสตร์จินตนาการ’ และการปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมตะวันออก-ตะวันตก ได้ให้ข้อสังเกตว่า การทำให้เผ่าพันธุ์ในพื้นที่รอบนอกดูพิสดารเช่นนี้ เป็นการตอกย้ำความเหนือกว่าของศูนย์กลางจงหยวน โดยทำให้ประชากรนอกศูนย์กลางมีความประหลาดหรือไร้ซึ่งสรีระตามมาตรฐานมนุษย์ เพื่อตีตราว่าดินแดนเหล่านั้นเป็นเขตป่าเถื่อนที่ยังไร้ซึ่งจารีตและอารยธรรม (Huang, X., 2007) การจัดการกับความกลัวและความไกลห่างของธรรมชาติในซานไห่จิงจึงกระทำผ่านการจัดหมวดหมู่ความแปลกประหลาดพิสดารยิ่งระยะทางห่างไกลจากศูนย์กลางมากเท่าใด สรีรวิทยาของประชากรก็ยิ่งลดทอนความเป็นมนุษย์ลงมากเท่านั้น เพื่อสร้างเขตแดนทางความรู้และตอกย้ำอารยธรรมอันบริสุทธิ์ของศูนย์กลาง

2.3 การเปรียบเทียบกลไกการจัดระเบียบพื้นที่และสรีรวิทยาของประชากร

เมื่อนำวรรณกรรม “ไตรภูมิพระร่วง” มาวางเทียบกับ “คัมภีร์ซานไห่จิง” สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือการที่คนโบราณไม่ได้มอง “พื้นที่” เป็นแค่เรื่องของทิศทางหรือภูมิศาสตร์ แต่ใช้จินตนาการเชิงพื้นที่เป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคมและสร้างความชอบธรรมทางการเมืองในยุคที่ยังไม่มีกฎหมายสมัยใหม่ เมื่อพฤติกรรมมนุษย์การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเป็นสิ่งที่ควบคุมได้ยากและไม่สามารถอธิบายได้ คัมภีร์ทั้งสองจึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือ ที่เปลี่ยนความหวาดกลัว ความไม่เข้าใจและความวุ่นวายให้เป็นระเบียบที่มนุษย์ยอมรับร่วมกัน ต่างใช้ลักษณะกายภาพของมนุษย์หรือประชากรในเรื่อง สื่อสารความคิดบางอย่างไปสู่คนในสังคม

ในไตรภูมิพระร่วง รูปร่างสัมพันธ์กับ “วิบากกรรม” รูปลักษณ์ของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ เป็นผลลัพธ์จากกฎแห่งกรรม เปลี่ยนนามธรรมเรื่อง “บุญ-บาป” ให้กลายเป็นภาพที่มองเห็นได้ เพื่อกระตุ้นให้ผู้คนเกรงกลัวต่อการทำบาปและยึดมั่นในศีลธรรม

ในคัมภีร์ซานไห่จิง รูปร่างถูกใช้เพื่อ “ตีตราความเป็นอื่น” ประชากรตามขอบจักรวาลมักถูกบรรยายให้มีรูปร่างบิดเบี้ยวพิสดาร เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ตอกย้ำว่า ชนกลุ่มน้อยหรือคนชายขอบเหล่านั้นเป็นพวก “ป่าเถื่อน” ไร้จารีต และต่ำกว่ามาตรฐานอารยธรรมของจงหยวน

การจัดการกับความกลัวและความวุ่นวายไม่เป็นระเบียบ ไตรภูมิพระร่วงเน้นการควบคุมจิตใจด้วยความเกรงกลัวต่อบทลงทัณฑ์ในนรกภูมิ ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงใช้ “ความแปลกประหลาดพิสดาร” เป็นเกณฑ์แบ่งแยก ลดทอนความเป็นมนุษย์ลงจนกลายเป็นอมนุษย์ สร้างเขตแดนทางความรู้ และตอกย้ำความมีอารยธรรมเหนือกว่าของศูนย์กลาง

3. นัยเชิงอุดมการณ์และโครงสร้างอำนาจที่แฝงอยู่ในพื้นที่

3.1 นัยแฝงทางการเมืองและการจัดระเบียบสังคมในไตรภูมิพระร่วง

ลำจุล ฮวบเจริญ ได้ระบุไว้ว่า ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระญาลิไทย) อาณาจักรสุโขทัยต้องเผชิญกับภาวะสงคราม อำนาจทางการเมืองเสื่อมลงและกำลังการทหารที่อ่อนแอ (ลำจุล ฮวบเจริญ, 2550) พระองค์จึงทรงเลือกใช้นโยบายการปกครองที่เน้นความอ่อนน้อมและนำหลักศาสนามาเป็นเครื่องมือแทนการใช้อำนาจบังคับขู่เข็ญ ซึ่งในยุคสมัยที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่เจริญก้าวหน้า มนุษย์ยังไม่สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติได้อย่างถ่องแท้ Durkheim, É ได้ให้ข้อเสนอว่า สิ่งสำคัญที่นำมาใช้ควบคุมพฤติกรรม

ของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาถือเป็นกลไกสร้าง “จิตสำนึกร่วม” เพื่อสร้างระเบียบทางศีลธรรมและกติกาสังคมให้เกิดขึ้นในยุคที่ยังปราศจากกลไกกฎหมายสมัยใหม่ (Durkheim, É., 1915) ขณะเดียวกัน Eliade, M. ได้ให้ข้อเสนอว่าการสร้างคติจักรวาลวิทยาทางศาสนายังทำหน้าที่เปลี่ยนความโกลาหลไร้ทิศทางของธรรมชาติให้กลายเป็น “ระเบียบจักรวาล” ที่มนุษย์ใช้เป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจและกำหนดบรรทัดฐานการดำเนินชีวิต (Eliade, M., 1959) สอดคล้องกับความคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่กล่าวว่าในสังคมไทยโบราณที่โลกทัศน์เรื่องภพภูมิ อำนาจเหนือธรรมชาติ และผลกรรมถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางจิตวิทยาในการจัดระเบียบสังคมและคุมประพฤติของราษฎรให้อยู่ในศีลธรรมจรรยาอย่างมีประสิทธิภาพ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555) ยิ่งไปกว่านั้น การผสมผสานระบบความเชื่อดั้งเดิมเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนายังช่วยสถาปนาระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เน้นศรัทธา ส่งผลให้ราษฎรยอมรับโครงสร้างอำนาจรัฐได้โดยง่ายโดยไม่ต้องอาศัยกลไกการคุมประพฤติที่ซับซ้อน

พระครูสังวรสมาธิวัตร ได้สรุปไว้ว่า ในไตรภูมิพระร่วง ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า การที่บุคคลจะได้เกิดมาเป็นเศรษฐี มหาเศรษฐี พระมหากษัตริย์ ตลอดจนพระบรมมหารัชมงคลผู้ทรงทิพยสมบัติในมนุษย์ภูมินั้นล้วนเป็นผลมาจากการสั่งสมกุศลกรรมและบุญบารมีในกามภูมิ เช่น การประกอบมหากุศลจิต 8 การปฏิบัติบุญกิริยาวัตถุ 10 และการถวายทานวัตถุต่าง ๆ เป็นต้น (พระครูสังวรสมาธิวัตร, 2519) ธรรมชาติต่าง ๆ ของมนุษย์มักมีความหวาดกลัวต่อบาปกรรมในสิ่งที่มองไม่เห็น ขณะเดียวกันก็มีความปรารถนาในชีวิตที่ดีกว่า ดังนั้น คติเรื่องบาปกรรมและผลบุญจึงถูกแปลงสภาพให้กลายเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคม เมื่อราษฎรเกิดความเกรงกลัวต่อโทษทัณฑ์ที่ย่อมไม่กล้ากระทำความบาป และเมื่ออยากมีชีวิตที่ดีขึ้นในภพหน้าที่ต้องประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมจรรยาในภพนี้ ซึ่งส่งผลให้สังคมเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขขึ้นในทางอ้อม

ณิกษรสรณ์ เตศิริ ได้เสนอความคิดเห็นว่าในมิติทางการเมืองและการปกครอง ไตรภูมิพระร่วงทำหน้าที่เป็นนวัตกรรมการความคิดที่สถาปนาความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ชนชั้นปกครอง (ณิกษรสรณ์ เตศิริ และคณะ, 2564) โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ ลำจุล ฮวบเจริญ กล่าวไว้ว่า อาณาจักรสุโขทัยเผชิญความสั่นคลอนทางการเมืองและการแข็งเมืองของประเทสราช (ลำจุล ฮวบเจริญ, 2550) การสร้างสถาปัตยกรรมทางปัญญาเรื่องจักรวาลวิทยาจึงกลายเป็นกลยุทธ์ที่เปลี่ยนผ่านจากการใช้อำนาจปราบปราม มาสู่คติ “ธรรมราชา” ที่วางตำแหน่งกษัตริย์ไว้ ณ จุดสูงสุดของมนุษย์ภูมิ ผ่านการแสดงบุญญาธิการ การสร้างศาสนสถาน และการออกผนวชเพื่อสร้างภาพลักษณ์ผู้ทรงธรรมิกราช ส่งผลให้หัวเมืองต่าง ๆ ยินยอมสวามิภักดิ์ด้วยความเลื่อมใสโดยปราศจากการใช้กำลังทหาร การยอมรับในอำนาจปกครองจึงถูกทำให้กลายเป็นเรื่องเดียวกับการยอมรับในระเบียบจักรวาล

ขณะเดียวกัน โครงสร้างความสูง-ต่ำของภพภูมียังถูกนำมาซ้อนทับเข้ากับ “โครงสร้างชนชั้นทางสังคม (Social Hierarchy)” ของสุโขทัยอย่างแนบแน่น โดยนำเสนอว่าสถานะทางสังคมและความแตกต่างระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นใต้ปกครองถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าด้วย “ต้นทุนทางบุญบารมี” ที่สั่งสมมาจากภพก่อน การสถาปนาแนวคิดเช่นนี้ช่วยเปลี่ยนความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นให้กลายเป็นความชอบธรรมตามธรรมชาติ เนื่องจากไพร่ทาสหรือผู้ยากไร้จะยินยอมรับสถานะของตนในฐานะผลลัพธ์ตามกฎแห่งกรรม ไตรภูมิพระร่วงจึงมิใช่เพียงคัมภีร์ศาสนา หากแต่เป็นวรรณกรรมทางการเมืองที่เชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์ ศีลธรรม และระเบียบสังคมเข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบเนียน

จากการศึกษาสรุปได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงไม่ได้เป็นเพียงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่พรรณนาถึงภูมิศาสตร์ในอุดมคติหรือเรื่องราวภพภูมิหลังความตายอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นวรรณกรรมที่ทรงอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการจัดระเบียบสังคมและสร้างความชอบธรรมทางการเมืองในสมัยสุโขทัย การวางโครงสร้างแนวคิดโดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล (Axis Mundi) ทำหน้าที่เปลี่ยนความโกลาหลของโลกียะให้กลายเป็น “ระเบียบจักรวาล” ที่สัมพันธ์โดยตรงกับระดับความบริสุทธิ์ทางจิตวิญญาณ

โครงสร้างแนวคิดดังกล่าวยังทำงานร่วมกับผลกรรมผ่านลักษณะทางกายภาพของประชากรในแต่ละภพภูมิ ซึ่งเปลี่ยนนามธรรมอย่างบาปและบุญให้กลายเป็นรูปธรรมทางกายภาพ ลำดับความสูง-ต่ำของภพภูมิและโทษทัณฑ์ในนรกจึงกลายเป็นตรรกะเชิงชีวิตกฎแห่งกรรมที่คอยคุมความประพฤติและสร้างจิตสำนึกร่วมทางศีลธรรมให้แก่ราษฎร ยิ่งไปกว่านั้น ในมิติการเมืองและการปกครอง ไตรภูมิพระร่วง ได้กลายเป็นเครื่องมือของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระญาลิไทย) ที่นำจักรวาลวิทยาซ้อนทับเข้ากับโครงสร้างชนชั้นทางสังคม (Social Hierarchy) สร้างคติ “ธรรมราชา” ขึ้นมา ไตรภูมิพระร่วง จึงนับเป็นนวัตกรรมทางความคิดที่หลอมรวมศาสนา ศีลธรรม และสถาบันพระมหากษัตริย์ เข้าไว้ด้วยกัน เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยและคุณภาพของสังคมไทยโบราณได้อย่างแนบเนียนและยั่งยืน

3.2 นัยแฝงทางการเมืองและการจัดระเบียบในคัมภีร์ซานไห่จิง

ในส่วนของคัมภีร์ซานไห่จิง นัยทางการเมืองมิได้ปรากฏในรูปแบบของกฎแห่งกรรม แต่อยู่ในรูปของการสร้างความชอบธรรมผ่านบรรทัดฐานของศูนย์กลางจิงหยวน สิ่งพิสดารและชนเผ่าประหลาดตามพื้นที่ชายขอบถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือจัดการกับสถานะจิตวิทยาและความหวาดกลัวธรรมชาติของคนโบราณ เพื่อเปลี่ยนความโกลาหลไร้ระเบียบให้กลายเป็นสิ่งให้อยู่ในบรรทัดฐานของสังคมและกรอบอธิบายที่มนุษย์เข้าใจได้

ขณะเดียวกัน การปรากฏตัวของสัตว์อัศจรรย์และเทพเจ้าในพื้นที่ต่างๆ ยังถูกนำมาผูกติดกับ “มิติเชิงคุณธรรม” ผ่านคติ 德 (อ่านว่า “เต๋อ” แปลว่า “คุณธรรม”) ของผู้ปกครอง โดยซานไห่จิงสะท้อนโลกทัศน์ทางการเมืองว่า สภาพความสงบเรียบร้อยหรือความโกลาหลของจักรวาลไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ แต่แปรผันตามระดับคุณธรรมบารมีขององค์จักรพรรดิ การปรากฏของสัตว์มงคล เช่น นกเฟิงหวง หรือจิ้งจอกเก้าหาง ถูกตีความว่าเป็น “ลางนิมิตสวรรค์” ที่ช่วยยืนยันความชอบธรรมและอำนาจสิทธิ์ขาดของผู้ปกครองตามคติ “อาณัติแห่งสวรรค์” (天命) ในทางกลับกัน หากผู้ปกครองขาดคุณธรรม สวรรค์ก็จะส่งภัยพิบัติและอุรภัยมาปรากฏเพื่อเป็นลางเตือนภัย

คติ 德 ในซานไห่จิงจึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางความคิดทางการเมืองที่ชี้ว่า ผู้ปกครอง ณ ศูนย์กลางจิงหยวนที่มีคุณธรรมอันบริสุทธิ์เท่านั้น จึงจะมีสิทธิ์อำนาจในการผนวกรวบรวมแผ่นดิน มีอำนาจไปสยบความโกลาหล พิสดาร และน่ากลัวของสิ่งที่ไม่อาจอธิบายได้ด้วยวิทยาศาสตร์ในยุคนั้นให้อยู่ภายใต้ระเบียบแห่งอารยธรรม การจัดระเบียบพื้นที่ในแนวราบจากศูนย์กลางออกสู่ภายนอกจึงเป็นภาพสะท้อนของการขยายรัศมีแห่งอำนาจและคุณธรรมของผู้ปกครองอย่างเป็นรูปธรรม

3.3 การเปรียบเทียบเชิงอุดมการณ์และโครงสร้างอำนาจระหว่างสองวรรณกรรม

การสร้างความชอบธรรมให้ชนชั้นปกครอง ไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ซานไห่จิงต่างถือเป็นกลยุทธการปกครองของคนโบราณที่อาศัยวรรณกรรมเป็นเครื่องมือทางความคิด ในยุคสมัยที่ขาดแคลนความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ตัวบททั้งสองใช้ความเชื่อและจินตนาการเชิงพื้นที่เป็นกุศโลบายในการคุมประพฤติของราษฎร จัดลำดับชั้นทางสังคม และสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ไตรภูมิพระร่วงแต่งขึ้นในสมัยพระญาลิไทย ซึ่งเป็นช่วงที่สุโขทัยเสื่อมอำนาจทางการเมือง การสร้างคติ “ธรรมราชา” จึงเป็นทางออกในการเปลี่ยนจากการใช้อำนาจบังคับ มาเป็นการสถาปนาความชอบธรรมว่า กษัตริย์คือผู้มีบุญบารมีสูงสุดที่สั่งสมมาแต่ภพก่อน การยอมรับอำนาจกษัตริย์จึงกลายเป็นเรื่องเดียวกับการยอมรับระเบียบจักรวาล ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงนั้นเชื่อมโยงปรากฏการณ์ธรรมชาติ สัตว์อัศจรรย์ และมนุษย์เข้ากับคติ “อาณัติแห่งสวรรค์” เพื่อช่วยยืนยันสิทธิ์ขาดในการรวบรวมแผ่นดินเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจ

ในการอธิบายโครงสร้างชนชั้น ไตรภูมิพระร่วงทำให้ความเหลื่อมล้ำในสังคมกลายเป็นเรื่องธรรมดา โดยอธิบายว่าสถานะไพร่ ทาส เศรษฐี หรือกษัตริย์ ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าด้วย “ต้นทุนทางบุญบารมี” ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงใช้ระยะห่างทางภูมิศาสตร์สร้างลำดับชั้นทางสังคม โดยวางให้ศูนย์กลางจิงหยวนเป็นผู้เปี่ยมอารยธรรม และมองพื้นที่รอบนอกเป็นดินแดนที่ต้องเข้าไปอบรมสั่งสอนหรือแผ่อิทธิพลควบคุม

วรรณกรรมทั้งสองเรื่องถูกสร้างขึ้นในยุคที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถอธิบายธรรมชาติได้อย่างเป็นระบบ ชนชั้นปกครองจึงใช้จินตนาการเชิงพื้นที่และจักรวาลวิทยาเปลี่ยนความโกลาหลของธรรมชาติให้กลายเป็นระเบียบสังคม พร้อมทั้งใช้เป็นกลไกคุมความประพฤติของราษฎรและสร้างความชอบธรรมให้แก่ตนเอง ซึ่งแม้จะมุ่งบรรลุเป้าหมายเดียวกัน แต่กลับมีฐานความคิดที่แตกต่างกัน โดยไตรภูมิพระร่วงสถาปนาคติ “ธรรมราชา” ผ่านต้นทุนทางบุญบารมี และจัดระดับพื้นที่ตามผลกรรมที่ผูกติดกับบาป-บุญ ในขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงใช้คติ “อาณัติแห่งสวรรค์” ผ่านการตีความสัตว์มงคลและลางนินิตที่สัมพันธ์กับคุณธรรมของผู้ปกครอง พร้อมทั้งจัดระดับพื้นที่ตามระดับอารยธรรมและจารีตที่ผูกติดกับความเป็นระเบียบและเขตอำนาจการปกครองของกษัตริย์ ยิ่งไปกว่านั้น ทั้งสองเรื่องยังใช้สรีรวิทยาเป็นสัญลักษณ์ในการกำหนดบรรทัดฐานทางสังคมและการอธิบายความเหลื่อมล้ำ โดยไตรภูมิพระร่วงใช้สรีระอธิบายความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นว่าเกิดจากผลกรรมเพื่อให้คนยอมรับสถานะทางสังคมของตน ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงใช้ความพิสดารทางร่างกายของชนเผ่าชายขอบมาตีตราความเป็นอื่นเพื่อตอกย้ำความเหนือกว่าทางอารยธรรมของศูนย์กลางจิงหยวน

อภิปรายผล

ผลการศึกษาพบว่า การจัดวางพื้นที่ในไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ซานไห่จิงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของภูมิศาสตร์ แต่เป็นระบบความเชื่อที่มนุษย์ใช้จัดลำดับทางสังคม ข้อค้นพบนี้สนับสนุนแนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และ “แกนกลางจักรวาล” ของ Eliade, M. โดยชี้ให้เห็นว่า เขาพระสุเมรุในไตรภูมิพระร่วงทำหน้าที่เป็นแกนกลางเชื่อมมิติต่างๆ และผูกสัมพันธ์พื้นที่แต่ละระดับเข้ากับลำดับขั้นของบุญบารมีและผลกรรมอย่างเป็นระบบ (Eliade, M., 1959)

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของ Durkheim, É. ที่มองว่าความเชื่อทางศาสนาทำหน้าที่กำหนดและจัดระเบียบความหมายร่วมกันในสังคม โดยไตรภูมิพระร่วงใช้ศีลธรรมเป็นตัวขับเคลื่อนผ่านพื้นที่และร่างกาย การจัดลำดับภพภูมิแนวดิ่งเป็นโครงสร้างสะท้อนผลกรรมของมนุษย์ ขณะที่ “สรีระ” ของประชากร เช่น รูปร่าง ความทรमानของเปรตหรือกายทิพย์ของเทวดา [สท11.1] ทำให้ภาพนามธรรมอย่างบาป บุญ และผลกรรม เกิดเป็นภาพและมีตำแหน่งที่ชัดเจนในโครงสร้างจักรวาลที่สามารถจินตนาการได้อย่างเป็นรูปธรรม (Durkheim, É., 1915)

สำหรับคัมภีร์ซานไห่จิง ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางมีลักษณะที่สามารถระบุและจำแนกได้ผ่านข้อมูลเกี่ยวกับภูมิประเทศและทรัพยากร ขณะที่พื้นที่ที่อยู่ห่างออกไปจะมีลักษณะเหนือธรรมชาติมากขึ้น การจัดวางพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นว่า ระยะทางจากศูนย์กลางสัมพันธ์กับลักษณะของสิ่งที่ปรากฏในพื้นที่ ยิ่งห่างออกไปยิ่งมีความแตกต่าง เพื่อสร้างความเป็นอื่นให้กับดินแดนอื่น ผลการศึกษาจึงสอดคล้องกับข้อเสนอของ 叶舒宪 (Ye, S. X., 1999) และ 黄湘 (Huang, X., 2007) ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ชายขอบ สิ่งพิสดาร และการกำหนดตำแหน่งของศูนย์กลาง อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบของการศึกษานี้ยังนำไปสู่การขยಾಮุมองการศึกษาของ 王子今 (Wang, Z. J., 2004) ที่ชี้ว่า พื้นที่ชายขอบอย่างพื้นที่ดำฮวงไม่ได้มีความหมายเพียงในฐานะพื้นที่ของ “ความเป็นอื่น” เพื่อตอกย้ำศูนย์กลางเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ทางความคิด” ที่เปิดให้เกิดจินตนาการและการตั้งคำถามต่อกรอบจารีตของศูนย์กลางด้วย

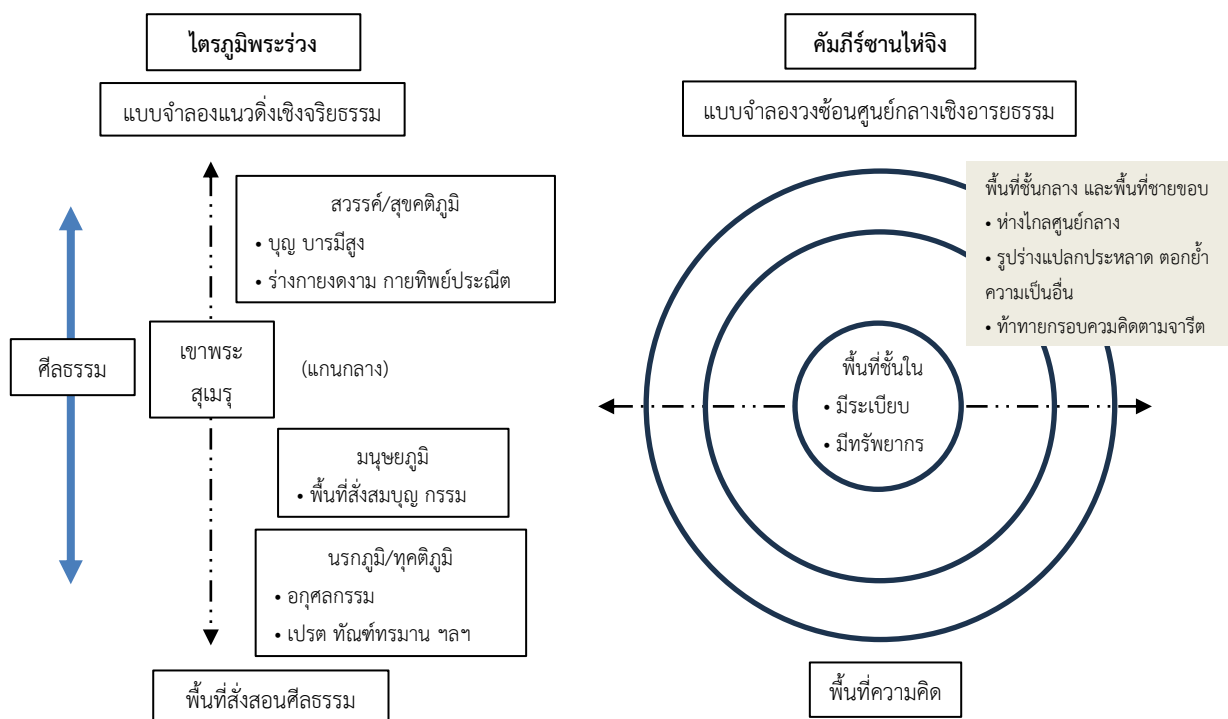
เมื่อเปรียบเทียบวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง ผลการศึกษาสรุปเป็นข้อค้นพบว่า แม้ทั้งสองเรื่องจะใช้พื้นที่และสิ่งเหนือธรรมชาติในการจัดระเบียบความเข้าใจเกี่ยวกับโลกเหมือนกัน แต่มีเกณฑ์ที่ต่างกัน โดยไตรภูมิพระร่วงใช้โครงสร้างแนวดิ่งเชื่อมพื้นที่และสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ากับระบบกรรมและศีลธรรม ส่วนคัมภีร์ซานไห่จิงใช้ระยะความใกล้-ไกลจากศูนย์กลางและลักษณะประชากรในการแบ่งพื้นที่ โดยผูกสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ากับพื้นที่ที่ห่างไกลจากโลกที่มนุษย์คุ้นเคย

ในด้านสังคมและการเมือง ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า วรรณกรรมทั้งสองเรื่องสัมพันธ์กับการจัดระเบียบสังคม แต่สะท้อนบริบทวัฒนธรรมที่ต่างกัน ไตรภูมิพระร่วงใช้กรอบของศาสนาเป็นเครื่องมือ ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงใช้การชี้ดินแดนที่ไกลออกไปให้เป็นอื่นเป็นเครื่องมือ วรรณกรรมทั้งสองเรื่องต่างใช้วิธีของแต่ละวัฒนธรรมในอธิบายและกำหนดเส้นแบ่งระหว่าง “สิ่งที่อยู่ในระเบียบ” กับ “สิ่งที่อยู่นอกระเบียบ” ของสังคม

องค์ความรู้ใหม่

งานวิจัยนี้เสนอว่าไตรภูมิพระร่วงใช้แกนแนวดิ่งจำแนกตามระดับศีลธรรมเพื่อกำกับจิตใจคน ขณะที่คัมภีร์ซานไห่จิงใช้วงซ้อนศูนย์กลางกำหนดอารยธรรมเพื่อต่อยุ่อำนาจศูนย์กลางเพื่อจัดลำดับสังคม ดังสรุปในภาพด้านล่าง

ภาพที่ 1 แบบจำลองพื้นที่แนวดิ่งของไตรภูมิพระร่วงคู่กับแบบวงซ้อนศูนย์กลางของซานไห่จิง

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า จักรวาลวิทยาและลักษณะทางกายภาพในไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์ซานไห่จิงถูกใช้เป็นกุศโลบายทางการเมืองเพื่อจัดระเบียบสังคมและสร้างความชอบธรรมแก่ศูนย์กลางอำนาจ โดยไตรภูมิพระร่วง ใช้แกนแนวดิ่ง-ศีลธรรม เพื่อกำกับจิตใจ ขณะที่ “คัมภีร์ซานไห่จิง” ใช้โมเดลวงซ้อนศูนย์กลาง-อารยธรรม จัดลำดับพื้นที่เพื่อต่อยุ่ความเหนือกว่า ความแตกต่างทางโครงสร้างพื้นที่จึงสะท้อนการเปลี่ยนธรรมชาติให้กลายเป็นระเบียบทางสังคม เนื่องจากการวิจัยนี้เน้นศึกษาเฉพาะบริบทไทยและจีน การวิจัยในอนาคตจึงควรขยายการศึกษาสู่บริบทหรือประเทศอื่นๆ ในเอเชีย เพื่อเติมเต็มความเข้าใจเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นที่และจินตนากรรมทางการเมืองในระดับภูมิภาคให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ขุน เจียนคุณ. (2560). ชานไห่จิง คัมภีร์ขุนเขาและท้องทะเล (สุธิมา กฤตย์ธนวัต, ผู้แปล). นนทบุรี: วารสาร พับลิชชิ่ง. ฌรฌ์กรรณ รอดทรรพ์ และคณะ. (2557). คติไตรภูมิกับการสร้างพระเมรุและพระเมรุมาศ. วารสารมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 6(2), 33-46.
- ณัฐวุฒิ คล้ายสุวรรณ. (2564). ประวัติวรรณคดีไทย 1 (สมัยสุโขทัย-สมัยอยุธยาตอนปลาย). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณิกษรสรค์ เตศิริ และคณะ. (2564). ไตรภูมิพระร่วงกับการเมืองไทย. การประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัย ระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 8 ประจำปี 2564 (หน้า 905-912). ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยปทุมธานี.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. (พิมพ์ครั้งที่ 4). นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.
- พระครูสังวรสมาธิวัตร. (2519). โลกและชีวิตจากบทเรียนไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร: โกมลการพิมพ์.
- พระญาติไทย. (2515). ไตรภูมิพระร่วง. (พิมพ์ครั้งที่ 7). นนทบุรี: บรรณาการ.
- ไพรินทร์ ศรีสินทร. (2558). ภาพพจน์ของเทพสตรีและเทพิตาที่เปลี่ยนไปในเทพนิยายจีน. วารสารวิชาการ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 23(43), 126-145.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2554). เล่าเรื่องไตรภูมิฉบับหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปการ, 33(2), 27-56.
- ลำจุล ฮวบเจริญ. (2550). เกร็ดพงศาวดารกรุงสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: เดอะ โนว์เลดจ์ เซ็นเตอร์.
- สุริย์ ศิริพัฒน์. (2536). สัญลักษณ์วิทยาเชิงภาษา. วารสารสุทธิปริทัศน์, 8(22), 60-68.
- Durkheim, É. (1915). The Elementary Forms of the Religious Life (J. W. Swain, Trans.). London: George Allen & Unwin.
- Eliade, M. (1959). The Sacred and the Profane: The Nature of Religion (W. R. Trask, Trans.). New York: Brace & World.
- Huang, X. (2007). All Roads Lead to Rome: A Brief Analysis of Ye Shuxian's and Korean Scholar Chung Jae-seo's Interpretations of Shan Hai Jing. Bolan Qunshu, 2007(6), 4-12.
- Wang, Z. J. (2004). The Worldview of the Ancients: Reading Cultural Tracing of Shan Hai jing. Bolan Qunshu, 2004(12), 54-59.
- Ye, S. X. (1999). Mythological Political Geography in Shan Hai Ching. National Arts Bimonthly, 1999(3), 60-75.
- _____. (2000). Image of Wilderness in Shan Hai Ching: A Culture Analysis. Journal of Peking University (Philosophy and Social Sciences), 37(4), 94-101.